

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

Zámbó Bianka

Rövidvers, önarckép-vers, rajzvers

Szó-és-kép viszonyok a későmodernség és a
közelmúlt magyar lírájában

tézisfüzet

Témavezető: Dr. Osztrólczyk Sarolta, egyetemi adjunktus

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az iskola vezetője: Dr. Dobos István, egyetemi tanár

Budapest
2024

Tartalomjegyzék

1.	A kutatás előzményei, problémafelvetés	2
2.	A kutatómódszertan és a dolgozat szerkezete	4
3.	Az új eredmények.....	9
4.	A témában végzett publikációs tevékenység	10

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Doktori kutatásom során a későmodernség és a közelmúlt magyar lírájában megjelenő három verstípust vizsgáltam: a *rövidverset*, az *önarckép-verset* és a *rajzverset*. Az említettek közül a rövidverssel, valamint az önarckép-vers típusával az OTDK keretein belül már korábban is foglalkoztam, így az ott elért kutatási eredményeim a jelenlegi kutatásom kiindulópontjaként szolgáltak. A verstípusok nyelvi, poétikai és retorikai körülhatárolása közben nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a *szó-és-kép viszonyoknak* kiemelt szerepük van ezeknél a szövegeknél. A rövidversek „kéz és láb nélküliségük” miatt vonzzák a vizuális paratextusokat, az önarckép-versek az ekphraszisz alakzatán keresztül, valamint a képzőművészetben fellelhető műfaji pandant okán, míg a rajzversek medialitásuk képi túlsúlya miatt értelmezhetőek ebből a szempontból. Gottfried Boehm *A képleírás* című tanulmányában feltett kérdése kutatásom tömör összefoglalásaként vagy illusztrációjaként is állhat: „*De hát miért kellett a képnek elnémulnia, és a beszédnek megvakulnia? Amikor pedig kölcsönösen képesek voltak egymást ragyogóan megvilágítani és kiegészíteni?*”¹

Az elemzett szövegekpuszok – meglátásom szerint – megerősítik a Boehm kérdésében rejlő megállapítást, miszerint kép és szó kölcsönösen megvilágítják és kiegészítik egymást. Kutatásom

¹ Gottfried BOEHM, *A képleírás*, ford. RÓZSAHEGYI Edit = *Narratívák I. Képelemzés*, szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Budapest, 1998, 19.

során az említett verstípusok poétikai körülhatárolásán túl a képi medialitás e verstípusok befogadása során játszott, kiemelt szerepének a vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt.

„Kéz és láb nélküli” költészet. Weöres Sándor, Oravecz Imre és Simon Márton rövidversei (egysorosok, kétsorosok, polaroidok) című, 2015-ös OTDK-dolgozatomban a műfajként tételezett rövidvers költészeti hagyományának magyar líratörténeti továbbélését vizsgáltam. Feltételezésem az volt, hogy Weöres Sándor egysoros, Oravecz Imre *Héj* című kötetének kétsoros és Simon Márton *Polaroidok* című kötetének számozott rövidversein keresztül kijelölhető ennek a későmodernről a kortárs költészetig ívelő műfaji irányvonalnak a több szempontú feltárása.

„S a szárny is voltam és az ég is, arcomon túli arc a kékben...” Önarckép-versek a késő- és posztmodern magyar költészetben című, 2017-es OTDK dolgozatomban az irodalom és a képzőművészet érintkezésének egy kiemelkedő területét, az önarckép verstípusának 20. századi megjelenéseit vizsgáltam. Kutatásomban a művészettörténeti háttér feltárásával, az önarckép verstípus határainak kijelölésével, a szövegtörzset összeállításával, valamint a szubjektivitás textuális és vizuális önprezentációjának feltérképezésével foglalkoztam.

2. A kutatómódszertan és a dolgozat szerkezete

Disszertációm kulcskifejezése a címben is szereplő „szó-és-kép viszony”, melyet Kibédi Varga Áron rendszertanából vettem át. Szó és kép egyazon művön belüli megjelenésének megannyi lehetősége van, a két médium viszonyulási lehetőségeiről pontos leírást ad Kibédi Varga Áron *A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei* című művészetelméleti tanulmányában.² Kibédi Varga saját rendszertanában diszpozíció alapján különíti el egymástól az *azonos* (szó és kép teljesen összeolvadnak) és az *elválasztott* (szó és kép megkülönböztethető) térbeli hozzáférhetőséget. Az elválasztott viszonyulást további három kategóriára bontja: a koegzisztenciára, az interreferenciára, valamint a koreferenciára. *Koegzisztenciáról* beszélhetünk, ha a szó és a kép egyazon térben találhatóak, illetve ha a kép alapként szolgál, a szavak pedig feliratként jelennek meg (például a plakátok esetében). *Interrferenciális* viszony tételeződik a két elem között, amikor szó és kép elválik egymástól, de közben még ugyanazon az oldalon szerepelnek, és ennek okán egymásra vonatkoznak (például a címmel ellátott illusztrációk és festmények esetében). A *koreferencia* fogalma pedig azt a viszonyt fedi le, mikor szó és kép nem azonos oldalon jelennek meg, de (egymástól függetlenül) mindketten a külvilág ugyanazon dolgára vonatkoznak (például egy történelmi eseményről szóló festmény és költemény esetében).

² KIBÉDI VARGA ÁRON, *A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei = Kép, fenomen, valóság*, szerk. BACSÓ Béla, Kijárat, Budapest, 1997, 300–320.

A disszertációmban elemzett három verstípus szövegei erős vizuális kapcsolódást hordoznak magukban. Szó és kép viszonyulása szempontjából azonos és elválasztott diszpozíciójú kapcsolódás is felmerül közöttük. A rövidvers esetében magában a nyelvben rejlő képszerűség, a költői képek sűrítő ereje elevenedik meg. Ezen túl a képi paratextusokban és a tipografikus megjelenítésben érhető tetten a szöveg képiségének kiterjesztése. Az önarckép-vers vizuális determináltsága a képzőművészetben fellelhető műfaji pandant eredményeként körvonalazódik – mely a verstípus kiindulópontjának tekinthető –, valamint a portréfestészet révén hozzá kapcsolódó ekphraszisz alakzata okán. A vizuális költészet alfajának tekinthető rajzversek pedig a medialitásuk képi túlsúlya, a bennük megjelenő vonalrajzok, ideogrammaszerű szimbólumok révén adnak okot az intermediális vizsgálódásra.

A három verstípus esetében nemcsak a képszerűség kérdése merül fel problémaként, hanem a szövegek líráként való olvashatósága is. Míg az önarckép-versek vonatkozásában nem kérdőjeleződik meg a versszerűség, addig a rövidversek és a rajzversek már felvetik a versminimum problémakörét. A forma felől közelítve egyértelmű, hogy verses szöveg létezhet költői tartalom nélkül is (mint például a mondóka vagy a reklámvers). Kérdéses azonban, hogy létezhet-e költészet olyan szövegformában, amelyből hiányzik a vers alapfeltételét jelentő ritmus és sorképzés. A dolgozatban elemzett művek leginkább a szabadvers keretrendszerébe illeszkednek, – mely határozottsága révén nemcsak a metrikus verstől különül el, hanem az élőbeszédtől és a prózai beszédmódtól is. A líra

határterületéhez sorolható rövidverset és rajzverset Vilcsek Béla *sorképző* (szólam- vagy mondatsoros) *szabadvers* kategóriája mentén értelmezem versként.³ A dolgozat poétikaértelmezése szempontjából továbbá a líra látható strukturáltsága bír kiemelt szereppel. Bár szabadversekről van szó, s ezért a hangzósság, illetve a metrum háttérbe szorul, a hang „mintázata” mint vizuális konstrukció megmarad.

A vizualitás kérdésével foglalkozó *Bevezetésen* és a kutatási eredményeket bemutató *Összegzésen* túl a disszertáció három nagy fejezetből épül fel (*A rövidvers*, *Az önarckép-vers*, *A rajzvers*). A *rövidvers* című fejezetben a verstípusként tételezett rövidvers magyar költészeti hagyományát vizsgáltam Weöres Sándor egysoros, Oravecz Imre *Héj* című kötetének kétsoros és Simon Márton *Polaroidok* című kötetének számozott rövidversein keresztül. Az elemzett szövegekörpuszok olyan lírai rövidformákat tartalmaznak, amelyeknek a költészetelméletben nincs egységes elnevezése, ezért jobbra a róluk való gondolkodás is megmaradt az életművek határain belül. A fejezetben először az említett verscsoportok recepciójával foglalkozom, majd a rövidvers műfaji sajátosságait és az azok révén felvetődő líraelméleti és líratörténeti kérdéseket járom körül, végül az említett versciklusok, kötetkompozíciók nyelvi-poétikai szempontú összehasonlító vizsgálatával és hatástörténeti kapcsolatrendszerük feltárásával foglalkozom.

³ VILCSEK Béla, *Szabadvers és szabad vers - napjaink költészetében = Ritmikai és retorikai tradíció a kortárs magyar lírában*, szerk. BOROS Oszkár, ÉRFALVY Lívia, HORVÁTH Kornélia, Ráció, Budapest, 2011.

Az *önarckép-vers* című fejezetben az irodalom és a képzőművészet érintkezésének egy kiemelkedő területét, az önarckép verstípus későmodern és közelmúltbeli alkotásait vizsgálom. Az önarckép-vers megnevezés már önmagában ellentmondásos, mivel egy képzőművészeti, közelebbről festészeti műfaj révén határoz meg egy alapvetően verbális, bár a képiség közlésére is alkalmas irodalmi formát, a verset. Az elnevezés magában foglalja a képre, illetve a képzőművészetre való utalást és a kvázi kizárólagos képi megjelenítést. A versek befogadásánál megmutatkozik a líra kettős medialitása: az értelmezés során egyaránt hat a befogadóra a szöveg képi és zenei önprezentációja. Az irodalomnak és a képzőművészetnek vannak olyan határterületei, ahol szó és kép médiuma között a formai megjelenítésben is szoros érintkezés fedezhető fel. A képvers vagy figurális vers esetében például a szövegelemek (betűk, szavak, verssorok, versszakok) sajátos grafikai-tipográfiai elrendezésén keresztül érvényesül az alkotás egésze, a beírottság grafikus szegmentáltsága éppúgy jelentésképző elem, mint a szöveg szemantikai jelentéssíkja, a kettő együtt ad lehetőséget az interpretációra. Az önarckép-versnél azonban – szemben a figurális verssel – az önreprezentáció képisége imaginárius jelleget ölt, a szöveg beírtsága, materialitása nem játszik szerepet az értelmezésben, ez a verstípus tehát újfajta megközelítésmódot kíván. A kutatás folyamán feladatomnak tartottam e verstípus határainak pontosabb kijelölését, az ehhez szükséges vizsgálati korpusz összeállítását, valamint a vizuális megjeleníthetőség diszkurzív lehetőségeinek,

illetve a szubjektivitás textuális és vizuális önprezentációjának feltérképezését.

Dolgozatom utolsó fejezetét, doktori kutatásom harmadik alappillére, a recepciós szempontból ez idáig kevés figyelmet kapott 20. századi rajzversek képezik. Míg a vizuális költészet virágzásaként számon tartott avantgárd és neoavantgárd korszakban megjelenő figurális versek (kalligrammák, képversek, síkversek stb.) meglehetősen nagy szakmai visszhangot kaptak és kapnak mind a mai napig, a Tandori Dezső költészetében megjelenő, általam „rajzverseknek” nevezett, a költő kézírásából és kézi rajzaiból kiépülő szó–és–kép alakzatok (például *A versreszelő*, *A múlt idő jele t (tt)* című versek vagy a Weöres Sándor kézírásos könyvében szereplő rajzos versek) az egyes életművek recepciójában, illetve az irodalomtudományi diskurzusban jóformán reflektálatlanul maradtak. Úgy vélem, a rajzversek műfaji körülírása és az ide sorolható művek részletes vizsgálata nemcsak az életművek alaposabb feltárása miatt, de líraelméleti szempontból is produktívnak bizonyulhat, mert ily módon – a rövidversek képi paratextusai és az önarcképversek imaginárius képisége mellett – egy harmadik aspektusból is megvilágítást nyerhet a „szó–és–kép” viszonyok lírai reprezentációja.

3. Az új eredmények

A disszertáció fő eredménye a *rövidvers*, az *önarckép-vers* és a *rajzvers* verstípusának körülhatárolása, műfajelméleti és verstipológiai vizsgálata, valamint az ezekhez a verstípusokhoz tartozó szövegekörpuszok feltárása és elemző bemutatása. Az általam keretezett, majd verstípusként tárgyalt *rövidvers*, *önarckép-vers* és *rajzvers* a modernség utáni magyar líra olyan mikrojelenségeinek tekinthetők, amelyek a korszak nyelvtapasztalatának átalakulásáról, vizualitás felé fordulásáról tanúskodnak. Úgy vélem, hogy az elemzett három verstípus sajátos megszólalásmódja a 20. század medializálódásának fontos lenyomata, így a korszak egészéről is képesek újat mondani.

Disszertációmban a líra határterületén elhelyezkedő szövegeken keresztül arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miben áll szó és kép, nyelv és vizualitás versbeli interfunkcionalitása, egymást átható kölcsönviszonya. Bízom benne, hogy a műelemzések hálószerűen összefonódva többek tudnak lenni önmaguknál, képesek olyan versek jelentőségére is rámutatni, amelyek eddig nem kerültek az irodalomértő közönség érdeklődésének horizontjába.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

Zámbó Bianka, *Rajzolható és reszelhető-e a vers? Gondolatok Tandori Dezső rajzverseiről*, Tiszatáj, 2023/3, 72–80.

Zámbó Bianka, Buday Bálint, „Hogy ki ne jöjjünk a gyakorlatból” = Tandori Dezső, „...most már csak néz beszédem”, Tiszatáj, Szeged, 2023, 267–278.

Zámbó Bianka, „*Ut pictura poesis*” Az intermedialitás megjelenési formái Tandori Dezső költészetében = Márfai Molnár László, Pásztory Zoltán (szerk.), *Az alkalmazott művészet létmódjai és a kreatív ipar kihívásai napjainkban*, Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 2023, 72–80.

Zámbó Bianka, „Ördöglakat, angyalhinta: van-e rá tinta?” Tandori Dezső Ördöglakat című kötetének rajzversei, Forrás, 2022/12, 15–49.

Zámbó Bianka, „Mosolyomból – mézzel tele – kilóg, pléhből, létem nyele.” Az önarckép-versek hagyományvonalának rajzolata a 20-21. századi magyar költészetben = Bene Sándor, Dobos István (szerk.) *Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában*, Budapest, Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2022, 444–453.

Zámbó Bianka, *A líra peremvidékének szükségvúsága, avagy a rövidvers és rokon műfajainak vizsgálata* = Daróczi Jakab, Hajdu Ildikó, Nyerges Csaba, Prótár Noémi (szerk.), *Határok és határátlépések*, Eötvös József Collegium, Budapest, 2022, 158–170.

Zámbó Bianka, „a tücsökszó fokozza a fogfájást.” *Malcolm de Chazal és Weöres Sándor költészetének találkozása a rövidversek talaján* = Horváth Kornélia, Osztrólczy Sarolta (szerk.) *A modern magyar líra/próza világirodalmi kontextusban*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2020, 136–143.

Zámbó Bianka, „Kéz és láb nélküli” költészet. *Weöres Sándor, Oravecz Imre és Simon Márton rövidversei (egysorosok, kétsorosok, polaroidok)*, Partitúra, 2015/2., 41–60.